УДК 811.133.1'276.6/'22

І. В. Олійник

До питання про термінологічну номінацію у світлі семіотики концептів (на матеріалі французької науково-технічної термінології)

У статті розглянуто термінологічну номінацію з точки зору еволюційного семіотичного процесу. Дається картина інформаційного світу і місця в ньому процесу номінації як однієї з реалізацій існування ідеального у матеріальній формі.

Ключові слова: номінація, еволюційний семіотичний ряд, мотивованість, функціональна семантика.

Природа та сутність інформаційних процесів тісно пов'язана з теорією знаків та знакових систем, тобто семіотикою. Семіотична концепція визначає інформацію як відомості (знання), що знімають невизначеність і які є предметом передачі, зберігання та перетворення. Одним з основних принципів теорії інформаційного світу є зображення інформації як особливої реальності (об'єктивної сутності), що є матеріальною, але володіє властивостями ідеального [4]. Адже ж суто ідеального взагалі не існує. Воно реально існує тільки у матеріальній формі, причому це можуть бути як відомі фізичні (речовинно-енергетичні форми), так і ще невідомі матеріальні форми, в усякому разі це завжди буде який-небудь новий або вже відомий вид інформаційних процесів. Кажучи, що інформація - це перетворена форма знання, в якій це знання представлене, мають на увазі, що поряд з соціально виробленими (штучними) формами подання знань, або формами соціальної комунікації, існує і природне подання знань, зокрема, у вигляді нейрофізіологічних мозкових кодів. З подібним уявленням про інформацію тісно пов'язане явище номінації і, зокрема, термінологічної номінації [1; 7]. В даній роботі ми взяли собі за мету визначити місце термінологічної номінації в еволюційному семіотичному процесі та знайти зв'язок між еволюційними семіотичними рядами і феноменом мотивованості терміна.

Номінація — це закріплення за мовним знаком поняття-сигніфіката, що відображає певні ознаки-денотати — властивості, якості та відношення — предметів та процесів матеріальної та духовної сфери, завдяки чому мовні одиниці утворюють змістовні елементи вербальної комунікації. Це означає, що матеріальне та ідеальне у будь-якій одиниці номінації, в тому числі у термінологічній, виступають у тісному взаємозв'язку [2; 6].

Іменування предмета відбувається шляхом зазначення його ознак, оскільки й саме матеріальне існування предмета є водночас прояв його властивостей через взаємовідношення з іншими предметами, і тому опис предмета шляхом зазначення певних його ознак теоретично можна розглядати як побудову нескінченного ланцюжка висловлювань, що практично обмежений лише певними цілями комунікації. Тому важливо передбачити чітку відмінність як усієї сукупності його властивостей — з одного боку, так і окремих властивостей цього предмета, що стають об'єктом словесного іменування, — з другого [2; 4].

В контексті номінації кожний знак має точно визначене значення — сигніфікат, за допомогою якого завжди здійснюється однозначний акт комунікації. Конкретні вживання слова не деформують та не знімають його номінативного значення. Тому в плані номінації так звана багатозначність слова повинна отримати чітко диференційовану інтерпретацію для випадків непрямої та опосередкованої номінації, а також для випадків полісемії та утворення нових слів. Саме для номінації принципово важливою є одна умова: мовна одиниця (насамперед слово) у будь-яких контекстах залишається тотожною собі тільки завдяки збереженню означеності та однозначності сигніфіката[8].

На основі універсального закону номінації — адекватного відображення у сигніфікаті слова тих або інших якостей та властивостей предметів (денотатів) — у підсумку адекватно означаються й явища дійсності, речі та їх зв'язки шляхом співвіднесення тієї чи іншої ознаки, зафіксованої у сигніфікаті слова, до одних й тих же предметів.

© І. В. Олійник, 2002

Необхідність номінації виникає у той момент, коли в результаті еволюції з'являється який-небудь новий об'єкт, якому необхідно дати назву. Цікаво, що останній виникає не сам по собі, його поява зумовлена цілим ланцюжком факторів, які визначаються еволюцією того чи іншого виду культури, — чи то матеріальних предметів, чи то понять, пов'язаних з різними галузями знань [7]. Еволюція відбувається усередині цих видів. Тобто, absorbeur-neutralisateur у сфері космічної техніки виникає на основі подібних до нього апаратів чи пристроїв, що відносилися, можливо, до інших галузей знань, але були схожими на нього за тією чи іншою ознакою. З часом цей апарат стане базою для створення тих чи інших механізмів, які з необхідністю створюються у процесі еволюції. Отже, всі об'єкти, схожі на наш absorbeur-neutralisateur, і що були до нього і будуть після нього, створюють еволюційний ряд. Останні складаються в семантичні, точніше, семіотичні ланцюжки, а між відповідними одночасними, синхронними ланками різних еволюційних рядів у свою чергу встановлюються відносини схожості, що створюють парадигми або стилі даної епохи.

Принцип еволюційного ряду — головний принцип упорядкування матеріалу. Але цей принцип істотно доповнюється: у відносинах між членами кожного окремого ряду часто розкриваються зв'язки іншого роду — коли що-небудь від попередньої ланки стає знаком у наступній ланці. Оскільки поняття про знак належить до ширшої сфери знакових систем — семіотики, то ми називаємо весь такий ряд еволюційним семіотичним рядом. Крім таких рядів, що розташовуються за ходом часу, в культурі дуже важливими є ряди іншого роду — які з'єднують концепти з різних рядів у єдине ціле. Це останнє можна назвати парадигмою епохи [7].

В еволюційні семіотичні ряди об'єднуються і "речі", і "концепти", тобто поняття найбільш загального порядку, які є цінностями культурного наслідку людства взагалі. У загальному випадку, ряди "речей" сполучуються з відповідними до них уявленнями, "концептами", та вступають у відносини знаковості. Так, paquet у термінології телекомунікацій — це зовнішнє відбиття і знак інформації. Розглянемо, наприклад, слово porte (f), що у загальнонародній мові означає об'єкт, який закриває вхід у будь-яке приміщення. Якщо ми звернемося до термінології електроніки, побачимо, що в даному випадку термін porte означає те місце на панелі комп'ютера, через яке можна отримати доступ до електронної інформації. Справа в тому, що новий об'єкт (винахід, річ, речовина, соціальне явище) займає у свідомості спеціалістів певної галузі науки і техніки місце того об'єкта, який співвідноситься з ним у загальнонародній мові шляхом номінації і, якоюсь мірою, приймає його функцію. Форма нового терміна тут виступає знаком зайнятого місця, функції або призначення, форма є значущою. Тому подібні процеси та ряди явищ, що ними створюються, ми називаємо семіотичними. Семіотичний процес заміни є одночасно процес спадкоємності та еволюції. Тобто тут можна говорити про еволюційні семіотичний процес і ряд [4; 7].

Еволюційні семіотичні ряди показують, що заміна одного предмета на інший та перенос на останній форми і вигляду першого, перенос імені з одного предмета на інший, а в окремому та спеціальному випадку створення нового слова на основі колишнього, а також введення нових елементів до складу терміна, що вже існує, — явища того самого роду. Часто всі ці типи процесів можуть сполучатися.

Окремим випадком рядів є функціональна семантика. Назва одного об'єкта переходить на інший об'єкт, близький до першого за функцією. Наприклад, nourrice у воєнній термінології — це "bidon a poignée utilisé pour la manutention et la distribution de liquide" [9:103]; термін "signature spectrale" в словнику повітряної техніки "ensemble des caracteristiques...nécessaires et suffisantes pour identifier une surface déterminée" [9:233]. Подібний зв'язок проявляється у переносі назви з одного предмета на інший за схожістю ознак. Це, наприклад, "canne de niveau" у термінології космічної техніки — "jauge permettant de déterminer le niveau des ergots dans les réservoirs"[9:201]; "quille" у воєнній термінології — "élément profilé de faible allongement fixé a la partie inférieure du fuselage" [9:103];"bec a fente" у воєнній термінології — "systeme hypersustentateur de bord d'attaque de voilure qui, en position sortie, agit par un double effet de cambrure et de fente" [9:100].

Спробуємо звернутися тепер до проблеми мотивованості тих термінів, що беруть участь у еволюційному семіотичному процесі. У мовному плані можна виділити три типи мотивованості: 1) знакову (семіотичну); 2) формальну (словотворчу); 3) змістовну (інтенсіональну). Знакова мотивованість є притаманною всім лексичним одиницям, що функціонують у мові як мовні знаки. У свою чергу, інші види мотивованості передбачають конкретну співвіднесеність форми та змісту мовних одиниць [1].

Розглядаючи формальну мотивованість, виділимо два її типи:

1) мотивованість за зовнішньою формою (тобто фонетична чи абсолютна); 2)мотивованість за внутрішньою формою, яка, в свою чергу, може бути морфологічною та семантичною. Морфологічна мотивація визначається перш за все словотворчою моделлю лексичної одиниці, у той час, як семантична вказує на співвідношення між словотворчими формантами та основою, між новим та попереднім значенням.

Щодо змістовної мотивованості, відзначимо, що вона визначає ступінь відповідності внутрішньої форми лексичному значенню, враховує водночас словотворчу структуру та змістовний бік мовного знака. Таким чином, змістовна мотивованість характеризує спроможність внутрішньої форми відтворювати найбільш релевантні ознаки мовного змісту слова чи вислову, тобто розкриває її структурно-семантичні особливості у зіставленні з лексичним значенням [2; 6].

Т. Р. Кияк пропонує наступну дефініцію змістовної мотивованості: "це структурно-семантична характеристика лексичної одиниці, що експлікує за допомогою мовних засобів раціональний лексико-семантичний зв'язок між значенням та внутрішньою формою даної одиниці" [3:38].

Існують різні точки зору на класифікацію термінів за ступенем мотивованості. Деякі вчені [3; 5; 7] розрізняють мотивовані терміни, структура яких відбиває основні відмітні риси поняття, немотивовані терміни — такі одиниці, значення яких не можна вивести зі значення терміноелементів, що входять до них, або зовсім не визначається структурою терміна. Крім того, існують частково мотивовані терміни, де тільки частина терміноелементів відбиває ознаки поняття; нарешті існують помилково мотивовані терміни.

Ми ж звернемось до наступної класифікації, що, на наш погляд, якнайкраще відбиває характеристику термінів за ступенем мотивованості [6]. Отже, терміни бувають:

1) повністю мотивованими за внутрішньою формою (остання відбиває ознаку, що цілком входить до значення);
2) частково мотивованими (коли існує спільна для внутрішньої форми та лексичного значення частина мовного змісту одиниці);
3) немотивованими (жодна морфема, що створює внутрішню форму, не знаходить відповідності у значенні).

В результаті проведеного дослідження ми дійшли наступних висновків:

— семантична номінація у термінології є яскравим прикладом еволюційного семіотичного процесу (ЕСП); в еволюційних термінологічних рядах перенос назви з одного явища на інше відбувається переважно за функцією або за схожістю ознак;

— терміни, які входять до ЕСП, найчастіше бувають частково мотивованими.

Подальші перспективи подібних досліджень полягають у тому, що переосмислення термінологічної номінації з точки зору семіотики концептів є важливим для покращення термінологічної номінації і, зокрема, семантичної номінації.

1. *Д'яков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б.* Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти. — К.,2000.
2. *Журавлёва Т. А.* Особенности терминологической номинации. — М., 1998.
3. *Кияк Т. Р.* Лингвистические аспекты терминоведения. — К.,1989.
4. *Новик И. Б., Абдуллаев А. Ш.* Введение в информационный мир. — М.,1991.
5. *Пономаренко Л. Р.* Способы передачи безэквивалентных терминов. — Хмельницкий, 1980.
6. *Пристайко Т. С.* Лексико-номинативная организация специального текста. — Дніпропетровськ, 1996.
7. *Семиотика*: антология. — Екатеринбург, 2001.
8. *Циткина Ф. А.* Терминология и перевод. — Львов, 1988.
9. *DTO* Dictionnaire des termes officiels. Textes legislatifs et reglementaires. — Paris, 2000.

И. В. Олейник

К ВОПРОСУ О ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЙ НОМИНАЦИИ В СВЕТЕ СЕМИОТИКИ КОНЦЕПТОВ

В статье рассматривается терминологическая номинация с точки зрения эволюционного семиотического процесса. Дается картина информационного мира и места в нем процесса номинации как одной из реализаций существования идеального в материальной форме.

Ключевые слова: номинация, эволюционный семиотический ряд, мотивированность, функциональная семантика.

I. V. Oliynyk

TO THE PROBLEM OF TERMINOLOGY NOMINATION FROM THE POINT OF VIEW OF CONCEPT SEMIOTICS

Terminology nomination from the point of view of evolution semiotics process is considered. The image of information world and the place of nomination process as one of realizations of the existence of ideal objects in material form are considered.

Keywords: nomination, evolution semiotics rank, motivation, functional semantics.

УДК 81'246.3(478)"311+312"

В. А. Панкрушев

Полилингвизм Приднестровья: прошлое и настоящее

Статья посвящена описанию языковой ситуации на территории Приднестровья. Анализируется опыт языковой политики правительства ПМР, направленной на равноправное полноценное развитие всех этнических групп, населяющих республику, и ошибки в языковой политике правительства Молдовы, приведшие к гражданскому конфликту в регионе.

Ключевые слова: социолингвистика, языковая политика, языковая ситуация, Приднестровская Молдавская Республика (ПМР), Молдова.

С древнейших времен земля Приднестровья играла исключительно важную роль в событиях, происходящих на огромных просторах Евразии. Тысячелетиями этот край представлял собой арену, где сталкивались интересы разных народов, культур, государств. Берега Днестра хранят память об изумительной цивилизации эпохи энеолита, известной под названием Триполье, носители которой обживали эти места около семи тысяч лет тому назад. Здесь обитали древние греки, скифы и римляне, славяне, турки и германцы. Ожесточенные сражения и кровопролитные битвы вели здесь в разные эпохи половцы, венгры, монголы, поляки, литовцы, крымские татары, турки, украинцы, молдаване, русские.

Но не только войны и страдания знает история Приднестровья, так как земля эта была одновременно и местом соприкосновения, взаимовлияния культур и цивилизаций различных народов — мирных и воинственных, христианских и мусульманских, оседлых и кочевых. Непохожие друг на друга типы культур мирно или конфликтно сосуществовали здесь издавна. Геополитическое пограничье, каковым на протяжении многих тысячелетий является этот регион, обусловило его основную значимость как территории, где встречались Восток, Запад, Север и Юг.

Особенно глубокий след в судьбе этого края оставило двадцатое столетие. В 1924 году Приднестровье впервые в своей истории получает государственность: на этой земле провозглашается Молдавская Автономная Советская Социалистическая Республика в составе Украины. В 1940 году государственность республики была ликвидирована. Территория стала называться просто восточными районами МССР, несмотря на высокий уровень развития образования, культуры, промышленности и сельского хозяйства, несмотря на особую языковую ситуацию.

В странах бывшего СССР наиболее болезненными социально-политическими проблемами в современных условиях являются пути решения вопросов языковой политики. Внедрение государственных языков титульных наций в 1990-е — нач. 2000-х гг. приобретает характер форсирования. Не учитываются сложившиеся исторические реальности, и языки титульных наций часто провозглашаются языками межнационального общения.

Исследования последних лет показывают, что "языковая политика в большинстве стран СНГ и Балтии направлена не столько на расширение общественных функций государственного языка (то есть языка титульной нации), сколько на вытеснение русского языка из языкового пространства этих стран" [1], что приводит к дискриминации иноязычного населения.

Ярким примером отсутствия взвешенного подхода к решению проблем языкового строительства является Республика Молдова.

© В. А. Панкрушев, 2002